

силу духу народу. Тому як жадана мрія сприймалися Шевченкові рядки: ...*На оновленій землі/ Врага не буде супостата,/ А буде син, і буде мати,/ І будуть люди на землі.*

Отже, українська журнальна жіноча періодика через публікації в часописі «Жінка» поєднує інформаційно-фактографічні та емоційно-психологічні оцінки поезії Т. Шевченка. Традиційна увага до постаті Кобзаря, намагання утверджувати з кожною публікацією невичерпність сили його Слова, визначати й популяризувати ключові для ціннісної картини світу українців мотиви-образи дають змогу акумулювати в межах навіть одного видання соціокультурну й індивідуально-психологічну прагматику Шевченкового слова. У розглянутих Шевченкових мотивах, що їх актуалізує часопис, наскрізним є аргумент «Таж я виховувався на «Кобзарі».

Ольга Білокінь

РОЗМОВА З ШЕВЧЕНКОМ НА ЧЕРНЕЧІЙ ГОРІ

На Чернечій горі в Каневі відчуття причетності до Шевченкового *роду* набуває особливого, резонансного звучання. Прочани, які йдуть вклонитися *Батькові*, залишають записи в книгах вражень, що стають свідченням любові до *матері* України – найвищого Шевченкового заповіту. В цьому колективному тексті відображено цін-

нісні орієнтири нації як вияви архетипів, зокрема, архетипу родини. Через мовні засоби відбувається перенесення образу родини (у її традиційному для українців розумінні) на образ нації.

Тараса Шевченка у книгах вражень названо *сином і батьком* (України, народу), *дідусем, братом*. Така довільність зумовлена як етикетною функцією, так і актуалізацією різних смислових відтінків висловлення. Типовим прикладом співвідношення: *батько – мати (ненька) – син* є запис: *Твою могилу, батьку наш Тарасе, відвідали сини неньки України, галицькі січові стрільці* (24.05.1918).

Вживання лексеми *батько* в прямому значенні в нотатках відвідувачів часто є контекстним (і емоційним) поєднанням особистості Т. Шевченка з реальними членами родини мовців: *Тепер у мене є дві рідних могили: одна в далекій Катеринославщині, а друга – тут. То могила моєї дорогої доньки, а ця могила мого любого батька...* (Бовшик С., 30.07.1917); *Вкупі з батьком я був на могилі Шевченка і так, як батько, кладу земний поклон йому* (Осадько О., 24.08.1926); *Я плакав на могилі батька і на Твоїй...* (12.08.1959).

Найвиразніше представлено лексико-семантичний варіант слова *батько* в образному сприйнятті Тараса Шевченка як *рідного батька*, що особливо характерно для записів у книгах до 1930-х років. При цьому підкреслено характер традиційно родинних стосунків, зокрема:

- щирість, невимушеність у спілкуванні: *Нарешті на 25 році життя зміг відвідати*

тебе, тату, не сором мене за це... (Розум А., 22(9).04.1920); Біда, Батько! Народу українському хмара сонце заступила, нема просвітку, прив'язали даже язик, щоб не балакали своєю мовою (К. Н., 11.06.1920);

- прохання дати пораду, врозумити: *А порада твоя, батьку, мені нужна, нужна дуже, бо стою на роздоріжжі і не знаю, куди йти. Я не маю більш ні в кого ту пораду попитать... (Сумний В., 23.05.1926);*

- прагнення поділитися наболілим: *Предсказувана тобой, Батько, свобода наступила, но цю свободу твої сини України не всі урозуміли, і тепер один другого готовий зісти, а за віщо, спитайте їх, то вони вам відповідають, що він або большевик, або українець, а ... дійде, що будуть бити один другого. Як Ви їх питаєте, то одвітять Вам, що за те, що живе на світі. Добродій ХХ віка ([Підпис], 27.04.1918).*

Ефект наближення до прямого значення лексеми *батько* створюють і засоби інтимізації, що увиразнюють семантику родинності, а саме: вживання пестливо-здрібнених форм: *рідний батечку Тарасе!* (1918); використання синонімів *тато, татусь* – стилістично маркованих слів: *Татусерденько...* (14.06.1897); *Таточку, голубчику!* (30.07.1915); *Мала щастя побувати на твоїй могилі, дорогий татусю. Одпочинь, кохана душа. Твоя поклонниця Настя* (25.06.1917); *Хотіли взяти, татусеньку, і Дніпро, і гори...* (26.07.1928); уведення до тексту народнопісенних мовних зворотів: *Залився горкими сльозами і все кличу: «Батько, батько, вставай та утіш нас*

чим-небудь, бо ми, українці, твої рідні діти, живемо на Вкраїні, як та чайка, що вивела своїх дітей при битій дорозі...» (29.04.1918); *Батько наш! Чому помер так рано? Чому не живеш? Твори твої – зорі на небі. Твоя землячка з Америки Орися* (28.07.1925); ритміка замовлянь і голосінь: *Устань, батьку, і навчи своїх синів Україну визволяти* (10.06.1921).

У записах виразно відчутний вплив суспільних факторів. Так свої почуття, називаючи Шевченка батьком (як соціального і духовного лідера), висловлювали представники різних ідеологій (1919 року посетив могилу рідного **Батька Неньки України Тараса Шевченка атаман повстанчеських військ Канівщини Трепет...**; 3-й з'їзд Совітів робітничє селянських червоноармійських депутатів навістив могилу **батька нашого Т. Г. Шевченка...** (27.04.1920). При цьому мовці відстоювали право називатися його дітьми: *Багато вважають Шевченка своїм «Батьком». Маю глибоке переконання в тім, що Шевченко не назвав би їх синами...* (Михайлівський Д. С., 19.07.1928).

За словами літературознавця В. Пахаренка, поет «зумів наблизитися до незбагненого, сакрального сенсу буття людини, нації, людства, наблизитися до Бога». Тож лексеми із семантикою родинності, зокрема, *батько (святий, духовний)*, вживаються в контексті поряд із словами, характерними для релігійного стилю. Через багатозначність мовних одиниць відбувається взаємодія лексико-семантичних полів – родинності й сакральності, що особливо помітно в записах, що передують проголошенню незалеж-

ності Держави і в час її утвердження. Так, у записі – *О милий Батьку України!..* (29.03.1990) – у результаті виразної ремінісценції лексема *Батьку* апелює до Шевченкових рядків: *О милий Боже України!* («Гамалія») і набуває сакрального відтінку. Або: *Спасе Наш, Рідний Батьку Тарасе! Ти ведеш нас ... до свободи Душі, Ти закликаєш нас в високі небеса Волі Духу...* (01.08.2000).

Подекуди автори записів використовують у звертанні до Шевченка лексему *дід* (*дідусь*) як образне перенесення прямого значення: *Та ж гора, той же Дніпро, ті ж і кручи тільки ти не такий дідусю. Не так дивишся – непривітно, сумно. Чого ж це так? Тебе ж шанують... і я дідусю, люблю тебе як світ, як зорю вечірню усміхнися любий* (Темченко Н., 23.06.1926). Традиційну роль дідуся в сім'ї як утілення мудрості, хранителя національної душі підсилено епітетами *любий, вельмилюбий, дорогий, рідний, незабутній, коханий*. Окрім того, слово *дідусь* автори записів вживають як образно-уособлене називання Дніпра, уводячи цим його до української родини: *Відвідували могилу твої онуки із села Ковалів Канівського р-ну. Ми, батьку Тарасе, узнали де ти спиш, над старим дідусем, сивим Дніпром* (23.03.1925); *Як старий наш дід Дніпро реве не втихає, так і твоє ім'я, Тарас Григорович, буде гриміть на весь світ і ніколи не забудуть люди свого оборонця* (Назаренко Н., 15.08.1925).

На сторінках книг вражень Тарас Шевченко також постає як *син* України, народу, нації, людства: *Одвідав могилу найкращого з синів України, борця за волю рідного краю* (Дудченко С.,

15.05.1925); *Він на цілий світ прославив пісню, мову, поетичну душу і волелюбність українського народу. Він житиме в серцях як геніальний син людства* (Василюк Д., 07.09.1965). Лексема *син* вжита у значеннях: 'поборник, служитель, представник, людина, кровно зв'язана з чимось'.

Лексеми *син, донька, внук, правнук* (Шевченка чи України, народу) відвідувачі вживають як для особистого самопозиціонування, так і узагальнено (у множині). В окремих випадках значення – 'нащадки' чи 'далекі нащадки', 'духовні спадкоємці' – звучать стилістично-нейтрально або з відтінком позитивного оцінювання: *Батьку, рідний мій! Дуже сумно й тяжко розставатися з тобою, до тебе так прагла моя душа... Дочка найвірніша Ганнуся Ліщинська. Волинь* (17.05.1921). Водночас, за Шевченковою традицією, мовці висловлюють своє обурення, біль з приводу тих чи інших подій або явищ, називаючи себе чи своїх сучасників *синами, внуками, правнуками* з різко негативною конотацією, *...бо вони часто за кухоль московського квасу й душу оддають, що ми й бачимо до цього часу. Більшість, поки молодий, то й щечече по-своєму, а як тільки підгодується трохи, то за яку-небудь цяцьку на братові поїде* (17.06.1908); *Яка ганьба, що ми, «славних прадідів великих» незугарні та нерозумні правнуки, нищимо Лівобережжя, останню нашу заповідну зону...* (Група львів'ян. Вересень 1988 р.).

Словом *брат* відвідувачі звертаються як Тараса Шевченка (*Хіба ти, брат, нас зацтити, будь же так ласкав* (Поліщук Карпо, 24.07.1917),

так і до української спільноти (*Брати Українці! Пора волю здобувать!... Невже у вас немає національного почуття? Стидно...* (1921 р.). Знаходимо й спільнокореневі слова *браття, побратим* тощо: *Згинув в Україні дух Кирило-мефодіївських братчиків. Колись про це згадаємо. Та чи не буде запізно? Схаменімося, браття-слов'яни!* (Віталій І. Дзюба, 23.07.1992); *Тарасе, Батьку, ясний світе! Учора народилась Україна... Твій побратим терпигорець* (Сало Л., 29.06.1996).

Матір'ю (ненькою) образно називають Україну, яка постає згорьованою (*Батько... твої рідні діти четвертують рідну Неньку Україну, шматують...* (29.08.1920), але звучить упевненість у її кращій долі (*Батькові поневоленої неньки України надсилаю щирий свій привіт, надіюсь, що недалеко та хвилинка, коли народ... гордо підніме свій національний жовто-блакитний прапор...* (Кармелюк М. з Херсонщини, 03.07.1920). Україна персоніфікована і в образі щасливої матері: *Україно! Мати гідного сина!..* (1965); *Спасибі Батькові українського народу за незалежність матінки України* (Олеся і Дмитро в день весілля, 2003).

Отже, в записах книг вражень архетип родини в його лексичному вираженні цілісно постає як послідовна, розгорнута метафора української нації.

А втім, значення родинності, засвідчене в текстах книг вражень, не повною мірою відповідає реаліям української нації. Та, як зауважив В. Медвідь, ідеального народу не існує – існують лише ідеальні стани його душі. Такі, ідеальні (не в сенсі *нереальні, уявні, а як досконалі, взірцеві*), стани душі актуалізує духовна енергія Шевченкової

могили, про що свідчать зізнання відвідувачів: *Велику Могилу одвідав, щоб узяти вогню від великого **родинного українського вогнища** на боротьбу з неправдою життя* (07.08.1927).

Вже з перших записів Шевченкова могила постає як *національна святыня* (Комаровський, 1897), *неоцененна святыня для всей України* (Мильчевський В., 22.05.1906).

Метафоризоване усвідомлення сакральності щодо постаті Тараса Шевченка, його Слова, ролі в духовному відродженні нації передане через палітру найменувань: *Месія, Спас, Спаситель, Мойсей, Пророк, апостол правди*, що втілюють у різних варіантах мотив святості як домінантний мотив, а тому можуть вважатися контекстуальними синонімами. Автори записів підкреслюють, що Шевченко – *страдник та мученик за правду та волю народну* (Кочубей Ф., 25.06.1906); *за волю – долю Української людности* (27.06.1928); *за народну справу* (Толочко Л., 04.10.1958); *муками хрещений за матір Вкраїну* (23.05.1978).

Семантично близьким є також «євангельський топос розпінання», який звучить як алюзія й до тексту Біблії, й до тексту Тараса Шевченка; тут ремінісцентно фігурує розп'яття рідної країни, народу, її мучеників. Конденсоване поняття розгортається етичними смислами: *Мы тамъ были... Його розпялы, а мы дывылысь, оддалы та обережливо мовчаль...* (27.06.1904). На семантичному рівні взаємоперетин значень і нюансів створює складне переплетіння асоціацій: *...І таким важким був той хрест, та він ніс його сам,*

бо вірив, що зростуть сини і обережно, наче святу водицю в своїх долоньках, понесуть рідну пісню і рідне слово. А сини вирости і збудували Чорнобиль, і отруїли і землю, і воду, і повітря і не навчили дітей говорити рідною мовою, співати рідної пісні. А раз в рік, у день твого розп'яття, ми приходимо до Твого Хреста, щоб відмолити свої гріхи і подивитися собі в душу (Вертеп Товариства Лева, Львів, 14.01.1992).

Емотивну дію доквілля, освяченого й віковою історією, і прагненням Тараса Шевченка мати «в тім раю» омріяну «хаточку», підкреслено в численних записах відвідувачів: *Сюди входиш, як у святиню. Здається, сама земля говорить голосом нашого Тараса (Учителі з Тернопільщини, 17.07.1964).*

*Святість образу гори-могили корелює як із творчістю Шевченка, так і з Біблією, характерним для якої є уявлення про гору, як ще одне священне місце зустрічі земного з небесним, людини з Богом. Про це пише в книзі вражень 18.12.1990 Євген Сверстюк: *Гори мої високії! Шевченко відчув біблійну таємницю гори. Великі з'яви Духа відбуваються на горах. Камінні скрижалі з заповідями Господніми Мойсеєві передано на горі Синай. Найвеличніша Христова проповідь – Нагірна – виголошена з гори. Остання дорога Христа у терновім вінку, з важким хрестом – на гору Голгофу. І ось земля в селі Моринцях, запліднена Духом, виростила у велику Тарасову Гору, на яку підіймаємось, щоб пізнати себе і дух України.**

Отже, у записах через призму святості мовці осмислюють феномен і Шевченка, і Тара-

сової гори як місця вічного спочинку поета та символу. Як бачимо, у різних визначеннях, що відображають саме таку рецепцію, – «своєрідна світська релігія» (Г. Грабович), «громадянська релігія» (О. Гриценко), «національні святощі» (В. Смілянська), «особлива – не традиційна церковна святість, а, сказати, секуляризована чи пак *громадянська*» (Ю. Андрухович), «неофіційна сакралізація Шевченка, розпочата зараз же по його смерті» (О. Забужко), – використані лексеми з первинною, вихідною семантикою релігійності.

У записах ключове поняття *святість* залучає до своєї орбіти широке коло тематично близьких лексем (*проща, паломництво, розп'яття, хрест, молитва, сповідь, причастя, каяття, прощення, рай, храм, церква, ікона, потопні води, блудні сини, побити камінням* тощо), які утворюють своєрідне лексико-семантичне поле сакральності.

У багатьох записах *святість* прочитуємо як «вищий ступінь онтологічної досконалості, що започатковує надприродну єдність могутності, праведності і краси»: *Якесь тут блаженство, якийсь рай земний. Я буду всім радити, як повернуся додому, то хто лічить себе справжнім українцем, то повинен неодмінно посітити могилу нашого рідного Батька України* (Марфа Цьова з Миргородського повіту, 23.05.1918). Автори відзначають катарсисний, очищувальний вплив святині, відчують, як *із душі щось скочується і відкілясь беруться нові сили* (Андрій Т., 1909); *краса природи й почуття пошани до великої людини викликають піднесення духу, прибуток сили* (25.06.1928); *Тут витає сконцентрована енергія української нації* –

тому легко на душі кожному, хто ступає на цю священну землю (Гром'як Р., професор Тернопільського педуніверситету ім. В. Гнатюка, 09.07.2000).

Автори записів-роздумів відзначають трудність забезпечити тотожність між *святим* словом та спроможністю *молитву діяти до краю*, досягти граничної Шевченкової щирості: *Як багато хочеться сказати, але де знайти оті єдині, прозорі, як у Нього, слова, щоб не стати в позу, не злукавити?* (Дмитренко Ол., 10.03.1987).

Показові такі семантичні паралелі в царинах релігії та національної сакральності: *Божі заповіді – Шевченкові заповіді; Біблія – «Кобзар» Т. Шевченка, проща до релігійних святинь – проща до Тараса* та ін.

У контексті книг вражень, а ширше – у духовному просторі Тарасової гори – окремі словообрази, почерпнуті з поезії Тараса Шевченка, набувають особливої напруги, підсилюючись і осмисленням феномену українського генія, його світобачення, і всеохопним сприйняттям доквілля. До таких словообразів, «мовно-естетичних знаків культури, – досконаlih мовних форм, «освячених літературою», що «мають концептуальний зміст і володіють механізмами естетичного впливу на мовців» (С. Я. Єрмоленко), належить і лексема *ревучий*, яку автори записів раз у раз інтуїтивно вихоплюють із мовно-художнього багатства Шевченкової поезії та залучають до висловлення своїх почуттів.

Важливим мотиваційним чинником актуалізації слова *ревучий* як мовно-естетичного знака в багатьох нотатках відвідувачів є перебування саме на Тарасовій горі, де вони «втрапляють

у слід» Шевченкового бачення: «*І лани широкополі, і Дніпро, і кручі... видно, чути, як **реве ревучий***» і я сьогодні бачив і чув. А як тут чудово! Які квіти! А скільки веселих птахів навкруги! Я плачу від радості (Студент Львівського державного медичного інституту Пасічник Іван, 25.07.1950); *Вперше відвідав музей, і правда, **реве тут ревучий**...* (Садовничий Микола, учень з Сумщини, 05.07.1965). У враженнях підкреслено відчуття співпричетності, прагнення проникнутися настроєм поета, подивитися на світ його очима: *Я навіть уявляю собі, як він тут сидів і дивився на **ревучий** Дніпро і кручі...* (Присяжнюк А., ст. КНУ ім. Т. Шевченка, 21.06.2009).

Потрапивши до колективної мовної свідомості, мовно-естетичний знак ніби набуває самостійного життя, знову і знову відтворюється в нових контекстах, позначених різною суспільною ідеологією, різними особистими настроями й судженнями. Лексема *ревучий* на позначення Дніпра вжита ще в перших записах відвідувачів Шевченкової могили: *Спыть Тарасъ надъ **Рывучымъ** – ничего нечуе и не бачыть, а понадъ Днипромъ – на всій України народ гирко плаче...* (Жовтня 17 дн. 1898 г. Андрій [нерозб.]. Полтавщина).

Функціонування лексеми *ревучий* свідчить, що автори записів сприймають її як згусток енергії, вияв потенційної сили слова. Ця сила сконденсованої емоційної напруги Шевченкового образу семантично зумовлена передусім внутрішньою формою слова (за О. Потєбнею), значно підсилена тавтологією (*реве ревучий*), а також перегуком із першими рядками балади

Т. Шевченка «Причинна». У словосполученні *реве ревучий* основою тавтології – семантично-стилістичного засобу, що використовується для емоційно-експресивного підсилення висловлення, увиразнення його, – є повторення кореня. Утворено так звану етимологічну фігуру – об'єднання в межах однієї конструкції двох етимологічно тотожних слів, коли присудок (*реве*) втягує у сферу свого вживання спільно-кореневий підмет (*ревучий*). Емотивний ефект цього образу має магічну силу, тому він часто повторюється у висловленнях відвідувачів: *Спи та слухай, любий батьку наш, «як реве ревучий»* (Учитель М. А. Симоненко, 22.07.1927); *Хай «реве ревучий», б'ючи хвилями об берег біля підніжжя твого пам'ятника* (Учні та вчителі Глибокобалківської школи Полтавської обл., 07.06.1965); *Звідси бачимо і чуєм, як реве ревучий...* (13.08.1966); *Як радісно побувати на могилі Т. Г. Шевченка, де реве ревуچه* (Григорій Лібер. Англія, 31.07.1992).

Дослідники вказують і на зв'язок згаданого образу з топонімікою краю, з природною стихією. У персоніфікованому образі переливаються різні обертони людського настрою: *плаче ревучий* (01.07.1927); *співа ревучий* (14.07.1965), підкреслено потужну енергію, що в різних часових відтинках підключається мовцями то до уявних суспільних змін – *...прийде час, і зареве ревучий по всьому світу* (Тигнаєнко Микола з Києва, 09.09.1925); то до індустріальних об'єктів (турбін) – *Партія і Уряд заботяться, щоб народ виконав заповіт Тараса: в турбінах буде ревити*

ревучий... (Подольний І. Я., 08.07.1965); то до емоційних станів – *...тут серце айстрами цвіте і думи линуть, як Ревучий* (16.09.1962).

Прикметним є контекстне поєднання енергії ріки з енергією Шевченкового слова: *Від зелених і гордих Карпат прийшли поклонитись тобі, Тарасе! Почути, як реве Ревучий, твої вогненні слова* (Галичани, 25.07.1978).

Процесу персоніфікації природної стихії значною мірою сприяє субстантивація дієприкметника *ревучий* як опредметненої ознаки дії. У цьому разі субстантивація за ступенем завершення є контекстуальною, за способом утворення – еліптичною з еліпсисом іменника *Дніпро*. Не можна оминати ще однієї обставини, яка суттєво впливає на рецепцію Шевченкових мовно-естетичних знаків відвідувачами Тарасової гори. Йдеться про особливе сприйняття музикальності слухових образів, зокрема «Заповіту», який став піснею.

Знову й знову в символічному довікллі, у звуках і настроях автори записів звертаються до такого живого, місткого й могутнього Шевченкового образу: *Серце стискується, що поет не почує більше, як реве ревучий*... (12.07.1936); *Стоїть Кобзар в Дніпра на кручі і чує, як Реве Ревучий*... (30.06.1963); *...ревучий котить хвили вдалину*... (Прудкий В., 25.10.1977); *...який широкий зробився ревучий!* (Симшач І., Максимов Б., 21.06.1977). Кожне покоління по-новому вслухається, як *реве наш Ревучий* (Тригуб М. В., м. Харків., 22.05.1997). Вже понад півтора століття наснажують українську душу і долю життєдайною силою такі енергетично насичені образи,

як мовно-естетичний знак національної культури *ревучий*.

Відвідувачі Шевченкової могили на Чернечій горі в Каневі ведуть щиру, відверту, пристрасно-емоційну розмову з Поетом, підтверджуючи незнищенну енергію Кобзарєвого Слова.

Надія Бойко

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО В СУЧАСНОМУ ЛІНГВІСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Діла добрих оновляться
Тарас Шевченко

Таїна творчості Тараса Шевченка, краса і сила його поетичного слова, завдяки невтомним пошукам мовознавців, постають оновленими гранями, розкриваються крізь призму нових наукових парадигм. Сучасні дослідження ідіолекту й ідіостилю Тараса Шевченка належать до важливих й актуальних не лише тому, що в житті багатьох поколінь українців митець значив і значить надзвичайно багато, і вже звичною стала думка: геніальна постать поета і його вічна в часі творчість близькі і зрозумілі кожному, тому, що «Кобзар» і його автор завжди були і є з нами, завжди в нашій пам'яті, що «мова Шевченка відкрита для сприйняття новими і новими поколіннями» (Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – Київ : НАН України, Ін-т укр. мови, 2009. – С. 63). У цьому контексті привертає ува-